

هنر اسلامی ثمره معرفت الهی و نمایانگر توحید

هنر اسلامی ثمره معرفت الهی است و نگاه توحیدی در آن موج می‌زند، زیرا همه چیز را به یک مبدأ واحد رجعت می‌دهد و آنچه در معماری مساجد، خطوط و حروف خوشنویسی قرآن، شعر و... دیده می‌شود در این راستاست.

هنر اسلامی ثمره معرفت الهی است و نگاه توحیدی در آن موج می‌زند، زیرا همه چیز را به یک مبدأ واحد رجعت می‌دهد و آنچه در معماری مساجد، خطوط و حروف خوشنویسی قرآن، شعر و... دیده می‌شود در این راستاست.

هنر اسلامی ثمره معرفت الهی و نمایانگر توحید هنر و تمدن اسلامی با هجرت رسول اکرم(ص) در سال اول هجری به شهر مدینه و تأسیس حکومت اسلامی در آن شهر، شکل گرفت. آنچه بیش از همه در شکل‌گیری این هنر نقش آفرینی کرد قرآن بود. انتشار قرآن به زبان عربی و رواج آن در تمام سرزمین‌هایی که اسلام را پذیرفتند، سبب پیوند و اتحاد بین ملل گوناگون ساکن در این سرزمین‌ها و عامل خلق آثار هنری شد.

اسلام از میان اعرابی بدوی برخاسته بود که شیوه زندگی ساده‌ای داشتند و هنرهای دیداری آن‌ها در مقایسه با دیگر ملل هم عصر آن‌ها ابتدایی بود. اعراب مسلمان در اندک زمانی بر ملت‌های بافرهنگی چون ایران ساسانی و بخش بزرگی از سرزمین‌های سوریه، فلسطین، مصر و... مسلط شدند و بعد از گذشت کمتر از یک قرن هنر و تمدنی را به وجود آوردند که جهان هرگز مشابه آن را به خود ندیده بود. ملت‌های تازه مسلمان در کمتر از دو سده تجارب هنری خود را با اهداف جامعه جدید هماهنگ کردند. دو سده نخست هجری دوره آمیختگی و تلفیق شیوه‌های هنری ایران و مصر و سازگار کردن آن با نیازهای جامعه اسلامی بود. از سده سوم هجری به بعد هنر اسلامی در تمامی زمینه‌ها با زبان واحدی درخشش خود را آغاز کرد.

ویژگی‌های هنر اسلامی

هنر اسلامی پدیده‌ای است که از بطن اسلام متولد شده و فقط با درک اسلام قابل شناخت است. هنر اسلامی هنری مذهبی و در خدمت نیازهای جامعه بوده و چشم‌گیرترین جلوه آن هماهنگی اجزای سازنده آن در جزء و کل است. هنر اسلامی با تمام قلمرو وسیع خود پیوسته با روح اسلام سازگاری داشته و بیش از همه در معماری مکان‌های مقدس جلوه‌گر شده است و در نظام فکری مسلمانان همه دست‌ساخته‌ها و مشاغل شکلی از هنر هستند و به ساخته‌ای خاص و یا به کار مشخصی هنر گفته نمی‌شود. در نگاه اسلام زیبایی تجلی حقیقت کلی و جهانی است و هر دست‌ساخته‌ای به میزانی که صفتی از صفات الهی را آشکار کند، از کمال و زیبایی برخوردار می‌شود. از دیگر ویژگی‌های هنر اسلامی مردم‌واری، خودبسندگی، پرهیز از بیهودگی، تقارن، استفاده گسترده از نقوش هندسی و گیاهی در تزیینات، پرهیز از طبیعت‌پرذاری و واقع‌گرایی است.

هنر اسلامی فقط به معماری و نقاشی محدود نمی‌شود، بلکه تمامی فعالیت‌های انسان از ساده‌ترین کارها تا پیچیده‌ترین آن‌ها و یا به عبارتی تمام جنبه‌های عملی زندگی انسان را، چون معماری و تزیینات آن، خوشنویسی، کتاب‌آرایی، نگارگری، سفالگری، فلزکاری، پارچه‌بافی، شیشه‌گری، قالی‌بافی، درودگری و نجاری را دربرمی‌گیرد.

میراث پرارح هنر اسلامی

در میان سرزمین‌های اسلامی برخی ملت‌ها به دلیل داشتن سنت‌های هنری کهن، موقعیت و امکانات مالی و فناوری بهتر، سهم بیشتری در تعالی و شکوه هنر اسلامی به عهده داشتند و سبک‌های مهمی را در هنر اسلامی به وجود آوردند.

ایرانی‌ها از سده سوم هجری به بعد نقش اول را در شکوفایی هنر اسلامی به عهده گرفتند و آثار ارزشمندی را در دوره‌های سامانی، آل بویه، سلجوقی، ایلخانی، تیموری، صفوی، زند، افشار و قاجار به وجود آوردند که در میان آن‌ها سهم هنرمندان دوره‌های سلجوقی، ایلخانی، تیموری و صفوی در هنر ایران و جهان اسلام غیرقابل انکار است. انواع هنرهای ایرانی چون معماری، سفالگری، خوشنویسی و نگارگری در ترکیه امروزی، سوریه، عراق، مصر، هند و آسیای مرکزی مورد اقتباس قرار گرفت. از سده سوم هجری ابتدا خلفای فاطمی و سپس ایوبیان و مملوکان تا سده هشتم هجری حکومت مصر و نواحی پیرامون را در دست داشتند و میراث پرارحی از انواع هنرهای معماری، خوشنویسی، پارچه‌بافی، شیشه‌گری و سفالگری را از خود به یادگار گذاشتند.

عثمانی ها در سده نهم هجری به حکومت بیزانس در آسیای صغیر خاتمه داده و گذشته از آسیای صغیر بر سوریه، فلسطین، عربستان، مصر و ... تسلط پیدا کردند و سبک برجسته هنر عثمانی را به وجود آوردند.

در سال ۸۰ هجری مسلمانان شمال آفریقا به رهبری فردی از خاندان اموی وارد اسپانیا شدند و تا سده هشتم هجری بر بخش بزرگی از این سرزمین حکومت کردند و بر افتخارات هنر اسلامی افزودند و علم و هنر اسلامی را در اروپای قرون وسطی رواج دادند. مسجد جامع قرطبه و کاخ الحمرا یادگار شکوه آنهاست. در اوایل سده نهم هجری بابر از نوادگان تیمور که در دوره تیموری در ایران بزرگ شد و با فرهنگ و هنر ایران آشنا بود، بر بخش هایی از هند مسلط شد و سلسله مغولی هند را پایه گذاری کرد. حکام این سلسله به دلیل آشنایی با هنر ایران و ارتباط با دولت صفوی، عامل انتقال تجارب هنری ایران به هند شدند و برگ زرین دیگری را در هنر های اسلامی آفریدند، بنای مقبره تاج محل که به نگین معماری اسلامی شهرت دارد، یادگار درخشان این سلسله است.

آنچه گفته شد، شمای کلی از تاریخچه هنر اسلامی در جهان است، گروه فرهنگی ایکن بنا دارد طی سلسله گزارش هایی هنر اسلامی را در رشته های گوناگون مورد بحث و بررسی قرار دهد، از جمله مباحثی که در این گزارش ZWJ&ها مورد توجه قرار خواهد گرفت، روند هنر اسلامی در دوره معاصر معرفی شخصیت های برجسته و اثرگذار هنر اسلامی در سده اخیر، انتقال این هنر به نسل های آینده، استراتژی دولت در حمایت از هنرمندان، مسائل و مشکلات هنرمندان و ... است.

نگارگری پس از اسلام

در اولین گزارش به سراغ هنر نگارگری رفته ایم، درباره تاریخ نگارگری پس از ورود اسلام باید گفت که خلفای اموی در ساختن و آراستن کاخ ها، استفاده از اشیای گرانبها، و حتی ضرب سکه ها مقلد پادشاهان ساسانی بودند. به همین علت است که انعکاس مستقیم هنر ایرانی پیش اسلامی را مثلاً در دیوارنگاره های قصرالحیر غربی (در دمشق) می توان دید. دیوارنگاره های کاخی در سامره موسوم به جوسق الخاقانی، از قدیم ترین آثار تصویری عباسیان به شمار می آید که در ربع اول قرن سوم هجری قمری و با حضور عناصر ایرانی در نقاشی عصر عباسی شکل گرفت.

دوره فرمانروایی سلجوقیان یکی از مهم ترین ادوار تاریخی هنر اسلامی و ادبیات فارسی بود. در این دوره خمسه نظامی سروده شد و معماری و فلزکاری و سفالگری به اوج شکوفایی رسیدند. از نقاشی های روی سفالینه ها و به ویژه ظروف موسوم به مینایی، می توان به خصوصیات هنر تصویری عهد سلجوقی پی برد.

تنها کتاب مصور فارسی که به دوره سلجوقی تعلق دارد، نسخه ورقه و گلشاه، یک منظومه عاشقانه اثر عیوقی است که ۷۱ تصویر دارد. تصویرگر و شاید خوشنویس این نسخه هنرمندی ایرانی به نام مؤمن محمد خویی بود که در نیمه نخست سده هفتم هجری قمری در آذربایجان فعالیت داشت. این نسخه مصور اکنون در موزه طوپ قاپی استانبول نگهداری می شود.

هنر نگارگری یکی از هنرهای باقدمت ایرانی است که هنرمندان زیادی در این عرصه مشغول به کار بوده و هنوز هم هستند. در گذشته مکتب های زیادی به این هنر می پرداختند و هنرمندان خلاقی را در دامان خود پرورش داده اند. از جمله این مکتب ها می توان به مکتب های ایلخانی، جلایری، شیراز، تبریز و اصفهان اشاره کرد که در گزارش های دیگر به آنها پرداخته می شود.